

Proposta per ina politica da lingua rumantscha consequenta

Amplificaziun d'art. 32 da la lescha da scola dals 21 da mars 2012

Art. 32 (midà) Lingua da scola rumantscha

1 Las vischnancas rumantschas decidan en cooperaziun cun la regenza davart il rumantsch grischun sco lingua d'alfabetisaziun. Ils idioms regiunals e las varietads localas restan las linguas d'instrucziun discurrendas. La litteratura e la tradiziun da linguatg en ils idioms ed en las varietads localas èn vinavant part integrala da l'instrucziun da rumantsch.

2. La regenza elavurescha in concept per la cooperaziun dal chantun cun las vischnancas per l'introducziun dal rumantsch grischun sco lingua da scola a lunga vista, resguardond la situaziun linguistica specifica da las vischnancas e da las regiuns ed ils meds d'instrucziun che pon vegnir mess a disposiziun. En cas da divergenza decida la regenza definitivamain.

3 Ina midada da la lingua d'alfabetisaziun astga sulettamain succeder sin l'entschatta d'in onn da scola en l'emprima classa.

4 Il chantun edescha meds d'instrucziun en rumantsch grischun ed en ils idioms, en lezs uschè lunsch ch'il concept da la regenza pretenda quai e che quai è commensurà. El lubescha meds d'instrucziun da terzs, sch'els correspundan a criteris da qualidad cumprovads.

5 Il chantun procura correspondent al concept da la regenza per la scolaziun necessaria da scolastas e scolasts da rumantsch.

6 Vischnancas che n'introduceschan betg il rumantsch grischun sco lingua d'alfabetisaziun intermediateschan las enconuschientschas passivas necessarias da rumantsch grischun en scola primara e secundara.

Disposiziun transitorica tar art. 32 (midà) lescha da scola:

Quest artitgel va en vigur cun sia acceptaziun.

Motivaziun

En general:

- Tenor la constituziun federala e quella chantunala èn la confederaziun ed il chantun obligads da mantegnair e promover il rumantsch. **En la nova lescha da scola dals 21 da mars 2012 n'ha il cussegl grond dentant betg reglà il diever dal rumantsch en scola.** Quest fatg creescha grondas malsegirtads e conflicts che pericliteschan la pasch linguistica.
- **Obligar il chantun ed evitar sforzs nunnecessaris.** Igl è indispensabel da sclerir la situaziun e d'obligar il chantun ad ina politica da linguas clera e consequenta, senza sfurzar las vischnancas tar il rumantsch grischun, nua quai n'è betg indispensabel per segirar l'instrucziun rumantscha duida en mintga cas e l'introducziun dal rumantsch grischun a lunga vista.
- **La Rumantschia dovra in linguatg scrit cuminaivel per rinforzar sia unitad e promover sia preschientscha en la societad.** Grazia al rumantsch grischun è il rumantsch daventà lingua uffiziala da la confederaziun e vegn duvrà bler pli savens da las instituziuns publicas e privatas. Il status dal linguatg da scrittira cuntanschi ils davos onns na dastga betg vegnir periclità. Quai fiss fatal per l'entira Rumantschia.
- **Il rumantsch grischun n'è betg ed ha er betg da daventar la lingua dal cor da Rumantschas e Rumantschs.** I sto dentant vegnir impedi ch'el vegnia sutterrà suenter la gronda preschientscha ed acceptanza ch'il rumantsch chatta grazia a quest

linguatg unitar, surtut ordaifer la Rumantschia. A lunga vista po l'obligaziun constituziunala da salvar il rumantsch cun tut ses idioms mo vegnir ademplida cun applitgar il rumantsch vinavant savens en numerus secturs, quai ch'è sulettamain pussaivel cun il rumantsch grischun. Igl è damai impurtant d'introducìr el successivamain ed adequatamain er en scola, laschond tuttavia il temp per il svilup sociocultural necessari e per excepziuns.

- **Ina obligaziun da l'entir chantun.** En emprima lingia Rumantschas e Rumantschs, ma er Grischunas e Grischuns da lingua tudestga u taliana, ston pretender ina politica chantunala coerenta areguard la lingua d'alfabetisaziun rumantscha e meds d'instrucziun rumantschs finanzialmain supportabels. Els èn tuts uschè legitimads latiers sco quai ch'els han er decidì davart la lescha da linguas e sco quai ch'ils commembers dal cussegl grond triling han decidì davart la lescha nova da scola betg sufficienta pertutgant il rumantsch en scola

Tar alinea 1:

- **Decisiun da las vischnancas en cooperaziun cun il chantun.** Sco la constituziun chantunala prescriba han las vischnancas da decider ensemen cun il chantun, cura e co ch'il rumantsch grischun duai vegnir introducì en scola. L'alinea 1 prevesa da promover tant il rg sco er ils idioms e lur cultura linguistica. Qua tras duai l'identitad rumantscha vegnir rinforzada. Il medem mument duain scolaras e scolaras e scolaras vegnir preparads per leger texts en rumantsch grischun dad administraziuns publicas e privatas.
- **Il rumantsch grischun n'ha betg e na vegn betg a survegnir la medema valità sco ils idioms. Ils idioms e las varietads localas restan – er cun rumantsch grischun sco lingua d'alfabetisaziun – la lingua materna da Rumantschas e Rumantschs.** Ch'els restan vinavant las linguas discurrendas en scola duai vegnir fixà expressivamain en la lescha. Encunter quai che vegn savens pretendì na stauscha il rumantsch grischun betg a chantun ils idioms. Varietads linguisticas regiunalas e localas sa mantegnan, er sch'ellas n'èn betg lingua d'alfabetisaziun. Quai cumprovan blers exempels en la Rumantschia. Persunas da Tujetsch, Medel, Vuorz, Breil, Lumnezia, Bravuogn, Müstair e da blers auters lieus discurren lur varietad locala e betg l'idiom scrit da lur regiun ch'ellas han emprendì en scola.
- Durant tschientaners èn vegnidadas creadas **ovras litteraras** respectablas e zunt apprezzadas en ils differents idioms. Quellas fan part dal patrimoni cultural e linguistic e ston vegnir intermediadas vinavant en scola. Ovas litteraras pli veglias edidas da nov n'èn gia oz betg adina publicadas en la scripziun actuala, mabain en la furma originala, per part cun differenza marcanta tar l'ortografia actuala. Scripturas e scripturs giuvens scrivan oz magari er en lur varianta locala. La lingua scritta che vegn instruida è perquai uschia ni uschia in pau differenta. La Rumantschia profitescha dapli d'ina instrucziun da qualitad che tegna quint da la tradiziun linguistica regionala che d'ina instrucziun en plirs idioms scrits senza meds d'instrucziun optimalis. Quella qualitad è indispensabla per il mantegniment da la lingua materna.
- En las scolas da piunier è **il rumantsch grischun sa cumprovà sco lingua d'alfabetisaziun**; studis serius cumprovan quai. Igl è perquai deplorabel che questa lavur è vegnida interrutta en differentas vischnancas. Uss vegn sclerì dal tribunal administrativ, quant lunsch che questas decisiuns satisfan al dretg vertent.
- L'alinea pertutga las **vischnancas rumantschas**. Tenor la lescha da linguas valan sco talas mo quellas cun dapli che 40% populaziun rumantscha. La gronda part da las vischnancas da l'Engiadin'auta na fissan uschia in summa betg pertutgadas da quest artigel.

Tar alinea 2:

- **Finamira a lunga vista.** Cunquai che scolaras e scolars rumantschs han er anc d'emprender auters linguatgs, na duess ins sche pussaivel betg surchargiar els cun pliras furmas da scriver rumantsch. A lunga vista duess vegnir chattada ina via per il rumantsch grischun sco lingua d'alfabetisaziun.
- **Concept da la regenza.** Cun ses concept dals 21 da december 2004 davart il "Rumantsch grischun en scola" ha la regenza mussà, co che l'introducziun dal rumantsch grischun en scola po succeder a moda coerenta e consequenta. La regenza ha d'exequir la decisiun d'introducir a lunga vista il rumantsch grischun sco lingua d'alfabetisaziun cun il resguard necessari sin il svilup sociocultural e linguistic en las regions ed en la societad moderna da communicaziun. Per quest motiv dovri in nov concept.
- **Cooperaziun da vischnancas e chantun.** Tenor la costituziun chantunala decidan las vischnancas en cooperaziun cun il chantun davart la lingua uffiziala e da scola. Questa cooperaziun oblighescha il chantun. La regenza sto pudair decider en cas da divergenza. Ella duai dentant er pudair acceptar excepziuns en cas extraordinaris. Da gronda impurtanza è in accumpagnament e sustegn sistematic ed obligant per superar difficultads inevitablas en in tal process. Prioritarmain è da resguardar, tge meds d'instrucziun rumantschs èn avant maun e finanzialmain supportabels.

Tar alinea 3:

- Quest alinea repretenda il cuntegn da l'art. 32 da fin ussa, adattà als auters alineas. La dretgira administrativa ha declerà confurma al dretg ina decisiun correspudenta da la regenza avant l'entrada en vigur da la nova lescha da scola. Quella na tolerescha betg che vischnancas returnan immediat en tut las classas al rumantsch grischun.

Tar alinea 4:

- La regenza sto conceder ch'igl è – per motivs finansials e proporziunals - nunpussaivel da realisar meds d'instrucziun en tut ils tschintg idioms. Quai na pon ins era betg surlaschar senz'auter a privats. Senza meds d'instrucziun da qualitad n'è ina instrucziun suffizienta dentant betg pussaivla. Laschar eleger las vischnancas ina lingua senza pudair garantir ils meds d'instrucziun necessari ed adequats è perquai ina cuntradicziun betg responsabla!

Tar alinea 5:

- Scolaziun ed accumpagnament è necessari per projects complexs sco quel en dumonda. Quels facturs ston esser garantids.

Tar alinea 6:

- Questa alinea surpiglia **il punct principal dal cumpromiss tranter la Pro idioms ed exponents da la LR e dal RG:** Scolas rumantschas ch'alfabetiseschan en l'idiom introduceschan il rg sur lectura etc. en la scola primara e secundara I cun la finamira che tuttas scolaras e tuts scolars san leger e chapir rumantsch grischun a la fin da la scola populara.
- Il chantun examinescha sur l'inspecturat da scola e mesiras tenor il concept da la regenza (cf. alinea 2) che questa finamira vegn cuntanschida.